

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Светла Йовчева Колева
„Социологията в Централна и Източна Европа 1946-1989. Към рефлексивна история на
дисциплината”, представен за присъждане на научната степен „доктор на науките” по
специалност „Социология” (шифър 05.11.01)

от проф. дфн Петър-Емил Митев

Дисертационният труд на Светла Колева (340 с.) се състои от увод, три части (*I. Сравнително изследване на социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989; II. Институционални цикли в развитието на социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989; III. Дисциплинарно конструиране на социологията: процеси и модалности*), заключение, приложения и библиография.

Основната цел е „да бъдат разкрити и разбрани изпитанията, на които е подложена дисциплинарната идентичност на социологията при нейното познавателно и социално конструиране при появата на нови характеристики на предмета и контекста на научноизследователска практика, т.е. на новото социалистическо общество, демистифицирано като несвободно, недемократично, тоталитарно в хода на собственото си развитие” (с. 21).

Изследователският подход причислява работата към рефлексивната история на научната дисциплина. Авторката изрично подчертава ограничението:

„Дисертационният труд не представлява подредена и изчерпателна история на източноевропейската социология между края на Втората световна война и края на Студената война, а анализ на дисциплинарното ѝ конструиране чрез саморефлексия върху собствената ѝ история...” (с. 14-15).

Дисертабилност

Осмислянето на собственото минало само по себе си има значение за историята на една научна дисциплина. Още повече това се отнася за случаите на повишена сложност в отношенията *наука – политическа практика*. Изучаването на отношение власт-социология в условията на комунистическите режими в Централна и Източна Европа има методологическо значение и за изучаването на други ситуации, в които попада обществознанието. И не на последно място, сравнителното изучаване на

развитието на социологията в продължение на следвоенните 45 години е част от историята на „реалния социализъм”. Нека прибавим, че опит за сравнително изследване по темата се предприема за първи път. Всеки от тези акценти, още повече всички заедно, говорят, че става дума за изследователски труд с безспорна дисертабилност.

Източници

Библиографията обхваща около 400 заглавия на български, руски, английски, френски, немски, чешки, словашки, полски и румънски езици. Дори този внушителен пакет не дава пълна представа за мащаба на проведената изследователска работа. Използвани са различни източници, като се започне от социологическата продукция на влезлите в извадката страни (СССР, Полша, Чехословакия, Унгария и България) и архивни документи на социологически институции и държавни/партийни органи и се стигне до публикации по темата на социолози извън Централна и Източна Европа. Особено място заемат интервюта (71) със социолози от различни поколения. И не на последно място по значение – данни от международни социологически изследвания, правени преди 1989 г.

Обхватът е впечатляващ: не е пропусната нито една съществена насока. Специално следва да се изтъкне провеждането на интервюта с водещи социолози, част от които вече не са между живите. Самите източници създават предпоставка да се видят особеностите, проблемите и постиженията на социологията в изследваните страни в два ракурса: фактологичен и рефлексивен.

Методология

Трудът се отличава с изключително внимание към методиката, към процедури, които трябва да осигурят по-голяма прецизност. Светла Колева се стреми да не допусне анахронизъм, пренасяне на настояще в миналото. Във връзка с това аргументира и прилага принципа на несводимост (Изабел Стенгерс) и принципа на хронотопа (специфичната позиция в пространствено-времевия континуум) както на източника на информация, така и на самия анализ. Доколкото работата се отнася до дисциплинарната памет на социологията, се разграничават две форми – събитийна и когнитивна памет.

Предварителното формулиране и по-нататъшното избягване на различни клопки създава впечатлението за методологически слалом, при който авторката минава с красиви финтове през многобройни вратички.

Гражданска позиция

Дисертационният труд е разработен с остро усещане за неприемливостта на политически ограничения на свободното научно изследване и категоричното отхвърляне на репресии спрямо изследователите. Изследваното взаимоотношение власт-социология като отвоюване на дисциплинарна автономия съдържа не само научен принос, но и защита на демократична гражданска позиция.

Аналитични постижения

Споделял съм убеждението си, че има обобщаващ критерий, с който може да се измери една „голяма“ докторска дисертация, и това е отговор на въпроса дали става дума за събитие в научния живот.

На този въпрос може да се даде категоричен отговор. Опитът да се направи аналитична и рефлексивна равносметка на пътя, изминат от националните социологически общности на пет страни от Централна и Източна Европа, и като замисъл, и като изпълнение е събитие в научния живот.

Централна и Източна Европа не са маргинален регион в историята на социологията. Достатъчно е да се споменат имена като Флориан Знанецки, Питирим Сорокин, Карл Манхайм, Томаш Масарик, Димитрие Густе, Иван Хаджийски. Списъкът не е пълен, дори ако прибавим, че към социологическата класика премина и Зигмунт Бауман. Следвоенното възстановяване на национални социологически традиции, тяхното тоталитарно прекъсване, последвано от ново възстановяване, авторитарно „опитомяване“ и демократично освобождаване, не са само драматични събития в историята на научни общности и отделни творци, перипетии, на които може да се гледа с притеснение и облекчение от позициите на XXI в. Това е изследователски предмет, който разкрива евристични възможности да се навлезе в дълбочина на връзката между науката за обществото и самото общество.

В справката за приносите авторката е отбелязала, че „дисертационният труд търси отговор на *въпросите как социологията защитава научния си проект в общ за няколко национални общества политически, икономически и научен контекст...*“ (Автореферат, с. 65). Тази скромна самооценка следва да се коригира. Светла Колева не само е потърсила, но е намерила и формулирала отговор на поставените въпроси.

Най-силна страна на дисертацията е анализът на професионалното *изграждане и утвърждаване* на социологията в ЦИЕ в условията на идеологическо рамкиране и политически натиск.

Значително творческо постижение на Светла Колева е концепцията за *институционалната цикличност* в развитието на източноевропейската социология. Само на пръв – и повърхностен – поглед периодизирането изглежда лесна задача. Въпросът се състои не само във фиксирането на граници, а в изследването и дефинирането на техните същностни черти, на точките, в които се пресичат научната логика и политическите процеси. Светла Колева е улеснена от това, че продължава по изследователски път, трасиран в нейната книга „Социологията като проект. Научна идентичност и социални изпитания в България, 1945-1989”. Съпоставянето на дисертацията с тази книга, излязла през 2005 г., дава възможност да се разбере нещо съществено. От една страна, изучаването на развитието на българската социология прокарва пъртина към осмислянето на източноевропейския процес. От друга страна, резултатите от изследването на социологията в основните страни от бившия Варшавски договор дава възможност да се разбере по-добре и пътят, изминат от една национална социология, да се види и неговата обусловеност от общия контекст на Източния блок, и своеобразието на националната научна традиция.

Взаимоотношението между общо и особено, както в социалнополитическото, така и в социологическото развитие е критерий, за научната аргументираност и за дълбочината, до която стига авторският анализ. Светла Колева проявява професионализъм и в двете направления: формулирането на общите закономерности в противоречивото дисциплинарно развитие и в своеобразието, което отличава една или друга страна. Нагледен пример е особената ситуация в България и Унгария, която авторката прецизно отграничава, през периода, наречен сполучливо „втора институционална мимикрия”.

Бих могъл да прибавя не малко допълнителни аргументи от собствената научна практика, за да подкрепя изводите на дисертантката. Например през същия период, след силовото пречупване на Пражката пролет, основно звено в изследванията на младежта в Чехословакия стана... Институтът по марксизъм-ленинизъм при Карловия университет в Прага. В неговия състав беше разкрита секция по въпросите на младежта. Фирмата обаче не пречеше на нашите колеги, повечето от тях безпартийни, да бъдат професионалисти. В международното сравнително изследване на социалната стратификация, предприето от Проблемната комисия на академиите на науките на страните-членки на СИБ, именно чешките колеги използваша дръзки, на практика антиноменклатурни индикатори, предложени от българска страна. В Полша първостепенен център на „институционалната мимикрия” през 70-те години стана

Институтът по мемоаристика във Варшава. У нас има бледа представа за мащаба на биографичните изследвания в Полша. Миша Гжелак, който ме въведе в тяхната „кухня”, наблегна на защитната парола за български пробив: „народът е творец на историята”...

Би могла да се направи уговорка по повод на „първата институционална мимикрия”. По същество парадоксът „Без да е официално забранена, социологията официално не съществува. Без да съществува официално, съществува реално” (с. 123) се отнася изключително до Полша и Чехословакия. В СССР и България битието на социологията се ограничава с наличието на самата дума, и то в редки случаи. В СССР наистина не е забранена, но не е и необходима специална забрана за нещо, което го няма: действа принципът „Всичко, което не е разрешено, е забранено”.

Напълно основателно Светла Колева изтъква своеобразната казуистика, използвана от социолозите в борбата за отвоюване на автономно изследователско поле. Най-фрапиращият пример, на който поне аз съм се натъкнал, остава извън полезрението поради това, че е на територията на ГДР. В скоба ще отбележа, че отделянето на ГДР от извадката изследвани страни не намирам за убедително. Социолозите от Централния институт за изследване на младежта в Лайпциг – водеща организация в емпиричните социологически изследвания в ГДР, издадоха неофициално обемиста книга под заглавие „Марксистко-ленински методи на социални изследвания” и потърсиха колегиална подкрепа, за да може да бъде публично защитена. Цялата книга съдържаше разработки на западните социологически техники. „Марксистко-ленинската” фасада беше едновременно идеологически щит и изследователско копие. Пробивът успя.

В известен смисъл авторитарното единство на „върховете” на Източния блок намираше противотежест в колегиалната солидарност на социолозите, която играеше важна роля, например в младежките изследвания.

Много силно е обобщението за критичната социология, която е внимателно проследена, точно анализирана и вярно оценена.

Критични бележки

Критичните бележки, които правя, не са мотивирани от необходимостта непременно да се изтъкнат пропуски или неточности. Тематичният и времевият обхват прави пропуските неизбежни, до известна степен необходими и дори полезни. Не бих поставил в последната категория това, че не е обърнато внимание на Балтийската

социологическа асоциация,¹ която оказваше сериозно влияние и върху работата на ИКСИ в Москва. Значението ѝ нарасна тъкмо поради „институционалната мимикрия”.² Ясно е, че при пространствено-времевия обхват на темата подобен хиатус е ако не неизбежен, то обясним.

Критичните ми бележки са насочени не толкова към самата дисертация, колкото към по-нататъшната работа на авторката. Дисертационният труд се отличава с логическа последователност и цялостност. Авторката приема определени теоретични предпоставки и ги реализира в хода на изследването. Дори ако не се съгласим с тези предпоставки – аз имам сериозни резерви, остава заслугата на научен принос в хода на незавършена дискусия. Бих поставил няколко въпроса, които ще помогнат на Светла Колева да изясни своята позиция при защитата.

- В дисертацията понятието „тоталитаризъм” не е дефинирано *an sich*. Тоталитарният модел се използва разширено във времето до 1989 г., в дълбочина достига до ключова характеристика – „тоталитарно общество”. Какво се има предвид под „природа на обществото” изобщо и „тоталитарно по природа общество” в частност? Какви други „природи” има? „Демократични”? Ако е така, как демократичното „по природа” германско общество през 1932 г. става „тоталитарно по природа” в 1933 г.? Или как „тоталитарното по природа” съветско общество стига до политика на гласност и демократизация?

- В дисертацията се говори за „тоталитарни тенденции” в ЦИЕ. А има ли други, обратни тенденции? Защо е negliжирана оценката на Хана Арент за процес на „детоталитаризация” на СССР след 1953 г.?

- Приложим ли е „тоталитарният модел” към съвременни реалности? Има ли „ислямски тоталитаризъм”? „Тоталитарен” ли е днешен Китай? Дали китайското общество остава „тоталитарно по природа” или след смъртта на Мао протича процес на детоталитаризация, съпоставим с промените след смъртта на Сталин, но с тази разлика, че икономическата конвергенция изпреварва политическата?

- В западната съветология и *communist studies* още през 60-те години надделяха алтернативни на „тоталитарния модел” обяснителни концепции – теории на

¹ В нея участваха социолози като Титма и Кенкман от Естония, Суна от Латвия, Матульонис от Литва и др. През 80-те години президентът на Балтийската социологическа асоциация Микк Титма стана вицепрезидент на Съветската социологическа асоциация. Има изследвания върху историята на социологията в Съветска Прибалтика.

² След безславното ръководство на проф. М. Н. Руткевич начело на ИКСИ застана акад. Тимон Василиевич Рябушкин, който изобщо не беше социолог, а статистик, известен с монографията „Ленин как статистик”.

индустриалното общество и конвергенцията. Защо в дисертацията дори не са споменати? Бяха възприети от общественици и социолози в ЦИЕ. Мирният преход не е ли финален стадий на конвергенция?

- В дисертацията се разглежда интригата и драматичните перипетии в отношенията власт-социология в Централна и Източна Европа. Ако се абстрахираме от това, че колкото и да е политизирано, обществото има собствени структури (т.е. взаимоотношението е: *власт – общество – социология*), не възникват ли рискове от прекомерна идеологизация и политизация?

Препоръката ми към дисертантката е да направи още веднъж преглед на своята теоретична екипировка, преди да се впусне в ново пътуване в миналото и рефлексия на преживяната социология, с оглед на публикация по темата. Един от уроците, които имаме, е, че конюнктурната политическа коректност, колкото и уютна да изглежда, без да е подложена на критична проверка, не е достатъчна, за да осигури перспективна научна позиция.

Публикации

По темата на дисертацията е публикувана една монография, съставена в съавторство, и шест студии и статии, от които една е на български език, две са на френски и три са на английски. Публикувана е и една рецензия също на английски език.

Публикациите засягат основни проблеми на изследването и са напълно достатъчни, за да се смята, че дисертационният труд е придобил необходимата публичност.

В заключение препоръчвам на дисертантката Светла Йовчева Колева да бъде присъдена научната степен „доктор на науките” по научната специалност шифър 05.11.01. Социология.

15 февруари 2017 г.

Рецензент:

Проф. дфн Петър-Емил Митев